

JUDAISMI JA SELLE KIRJANDUSEGA TEGELEMISEST EESTIS

K A L L E K A S E M A A

Usuteaduslik Ajakiri, 1/2000

Juudi elanikkond tekkis Eestis põhiliselt alles 19. sajandil ning koosnes esialgu valdavalt tsaariarmee soldatitest ja nende peredest, kes olid lõpetanud 25 aastat kestnud teenistuse. Juudi rändkaupmehi oli Eestis alates 17. sajandist. Enne II maailmasõda elas Eestis ligi 4500 juuti, moodustades seega 0,4% rahvastikust.¹ Juudi elanikkond asus peamiselt linnades: Tallinnas ligikaudu 2000, Tartus ligi 1100, samuti Pärnus, Valgas, Viljandis, Rakveres jm. Enamasti olid juudi kogudustel sünagoogid, kus peeti jumalateenistusi ning kus viljeleti traditsioonilist juudi kultuuri. II maailmasõjas hävisid kõik sünagoogid Eestis; praegusel ajal on ainult Tallinnas uuesti asutatud sünagoog. Nüüdseks on Eestis ligikaudu 200 juuti, kes on kultuskoguduse liikmeks; juudi perekonnaliikmete arv peaks olema umbes 1000.²

¹ "Philo-Lexikon" (Berlin 1937).

² K. Kasemaa teoses *Die Baltischen Staaten im 5. Jahrder Unabhängigkeit* (Münster 1997), 180.

Teaduslikult tegeleti juudi kirjandusega Tartu Ülikoolis selle asutamisest peale a. 1632, kui usuteaduskonnas uuriti Vana Testamenti algkeeltes ning õpiti selle algkeeli: heebrea ja aramea keelt. 17. sajandil võeti ette ka mitmeid katseid tõlkida Piibel eesti keelde — lõuna- ja põhja-eesti murdesse. Esimene täielik piiblitõlge ilmus alles 1739. Selle tõlke väljaandmisel oli oluliseks takistuseks Põhjasõda 1700–1721, mille käigus Eesti sai rängalt kannatada: 1700–1710 toimus sõjategevus Eestimaal (nii tehti 1708 Tartu linn maa-tasa ning selle elanikud küüditati Venemaale), enam kui 2/3 rahvastikust sai hukka. Eestikeelset Piiblit anti hiljem kor-duvalt välja, samuti on olemas uusi tõlkeid (1940 osaliselt; 1968; Uus Testament ja Psalmid 1989). 1988. a. toodi Eestisse 20 000 Soomes trükitud Piiblit, 1989 veel 25 000 Piiblit Soome Kiriku kingitusena ning 10 000 Karjala Misjoniseltsi kingitusena; pisut hiljem tuli USA-st 100 000 eestikeelset Piiblit, kuid nõudmine nende järele püsis esialgu ikka veel.³ 1997 ilmus Eestis uus, tugevasti redigeeritud väljaanne, mille tiraaž oli 10 000 eksemplari. Sel teel toodi kümne aasta jooksul Eesti turule 165 000 Piiblit, mis eesti rahva väiksust arvestades on isegi parem saavutus kui uue rootsikeelse Piibli läbimüük 700 000 eksemplari 1999. a. lõpul.

1925 kehtima hakanud vähemusrahvuste kultuuriauto-noomia seadus andis impulsi judaistika õppekoha loomiseks Tartu Ülikoolis. Aastatel 1929–1932 töötas ülikoolis Juudi Gümnaasiumi juhataja dr. J. Nodel (1893–1936), kes selle eest tasu saamata pidas üks kord nädalas loenguid ja semi-nare, kusjuures osavõtjate arv oli 2–6. Nendel aastatel luges dr. Nodel sissejuhatust Mišnasse ja selle keelde, pidas loen-guid talmuditraktaatide Abot, Abot de-Rabbi Nathan, Pesahim, Šabbat kohta ning muudel teemadel. Dr. Nodel pidi vastavalt ülikooli juhtkonna otsusele töötama “kontaktis Va-

³ Toomas Paul, *Eesti piiblitõlke ajalugu* (Tallinn 1999), 795.

na Testamendi ja semiidi keelte professoriga”, kelleks oli tol ajal Alexander von Bulmerincq.⁴ Mitmel põhjusel, mille hulgas oli oma osa ka majanduslikel, viivitus judaistika õppetooli rajamine Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juurde. Õppetooli rajamise toetuseks moodustati isegi “Berliner Komitee der Freunde des Lehrstuhls für Judaistik an der Universität Dorpat”, kuhu kuulusid säärased kuulsused nagu Simon Dubnow,⁵ Martin Buber⁶ ja Leo Baeck.⁷ Jaanuaris 1934 valiti vastrajatud õppetoolile dr. phil. dr. med. Lazar Gulkowitsch Leipzigit (1899–1941), kes asus tööle sama aasta märtsist.

1934–1940 juhatas judaistika õppetooli prof. Gulko-witsch. Neil aastatel pidas ta loenguid heebrea ja aramea keele grammatikast, heebrea ja aramea raidkirjade üle, Vana Testamendi raamatute seletusest juudi traditsiooni valguses, mitme talmudi traktaadi üle, midrašide üle, juudi luulest hispaania-araabia perioodil, kabalast ja “Zohari” põhi-

⁴ Katri Lindroos ajakirjas *Akadeemia* 10 (1994), 2137.

⁵ Simon Dubnow (1860–1941) — juudi ajaloolane, kelle 10-köiteline “Juudi rahva ajalugu” (1925–1929) täiendas oluliselt H. Graetzi teost. Dubnow õigustas diasporaa olemasolu ning vastandus sel kombel sionismile. Ta on käsitlenud veel hassidismi ajalugu (2 köidet), juutide ajalugu Venemaal ja Poolas (3 köidet) ning on kirjutanud hinnatava autobiograafia (Berlin 1937).

⁶ Martin Buber (1878–1965) — juudi filosoof, teoloog ja publitsist; elas aastani 1938 Saksamaal ja pärast seda Palestiinas/Iisraelis. Tema teosed leidsid laialdast kaja Saksamaa sekulariseerunud juudi noorema põlvkonna hulgas; tänapäeval on need ingliskeelsete tõlgete kaudu samavõrd populaarsed teatud juudi ringkondades USA-s. Juudi ajaloost tõstab ta eriti esile Iisraeli varajast aega, prohveteid, Naatsareti Jeesust ning hassidismi Ida-Euroopas. Koos Franz Rosenweiniga (1886–1929) 1925 alustatud piiblitõlke lõpetas ta pärast II maailmasõda.

⁷ Leo Baeck (1873–1956) — üks tähtsamaid reformjuutluse juhte, aastast 1912 õppejõud Berliini *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*; pärast II maailmasõda Hebrew Union College’is Cincinnati. Peateoseks on “Das Wesen des Judentums”, mida on korduvalt välja antud (1966).

mõistetest, hassidismist, heebrea kirjandusloost jne. Sellal õppis Tartus judaistikat 21 üliõpilast, kellest 4 olid Eesti kodanikud, 13 Läti kodanikud, 2 Leedu kodanikud ja 2 Saksa kodanikud, 15 meest ja 6 naist⁸. Judaistika õppetooli juures sooritas magistrieksami 3 üliõpilast ning magistri-tööde teemadeks olid: “Ajaloolised ja kultuurilised eeldused juudi koguduste tekkimiseks ja arendamiseks Eestis”, “Das Grosse Synedrion, bibl. historisch-genetische Studie” ja “šlhw im Alten Testament sprachgeschichtlich untersucht”. 3 üliõpilast said lõpudiplomid *cum laude*. Kuna Saksamaal pärast 1933 juudid ei tohtinud enam ülikoolides õppida, tulid mitmed doktorikraadi taotlejad Tartusse; judaistikas promoveerus 26.11.1937 dr. phil. Moses Ziegler, kelle dissertatsiooni teemaks oli “Das Targum Scheni nach südarabischen Handschriften”⁹. Judaistika õppetool Tartus suleti 1940. a. suvel. Lazar Gulkowitsch ja tema perekonna-liikmed tapeti sakslaste poolt 1941.

Teiseks juudi kirjanduse ja usundiga tegelemise kesku-seks oli Tartu Ülikooli usuteaduskond, kus Vana Testamendi teaduse ja semiidi keelte professoriks oli Alexander von Bulmerincq (1868–1938). A. v. Bulmerincq alustas oma tööd Tartu ülikoolis juba 1898. Pika tegevusaja jooksul andis v. Bulmerincq heebrea ja aramea keele õpetust sada-dele usuteaduse üliõpilastele, pidas loenguid peaaegu kõigi Vana Testamendi tähtsamate raamatute üle, iisraeli ajaloo üle jne. Erilise põhjalikkusega on A. v. Bulmerincq käsitle-nud prohvet Malakia raamatut ning temalt on ilmunud kaheköiteline teos: “*Der Prophet Maleachi. Band I: Ein-leitung in das Buch des Propheten Maleachi*”, (Dorpat 1926) — 512 lk., ning “*Der Prophet Maleachi. Band II: Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi*”, (Tartu 1932) — 598 lk. Võib kindlalt väita, et see teos on senini kõige põhjalikum Malakia raamatu käsitus.

⁸ Lindroos 2145.

⁹ *Ibid.*, 2147.

Prof. A. v. Bulmerincqi noorema kolleegina töötas usu-teaduskonnas tema õpilane Uku Masing, kes paistis silma juba õpingute ajal 1926–1930. Neil aastail kirjutas ta kaks auhinnatud tööd: “Kas nõuab Deuteronoomium kultuse tingimatut tsentralisatsiooni või legaliseerib ta kultuskohti väljaspool Jerusalemma?” (1928, käsikirjas 175 lk.) ning “*Das Verhältnis der Elihureden zu den übrigen Reden des Buches Hiob*” (1930, masinakirjas 235 lk.). Kui Uku Masing 21-aastaselt teoloogiamagistri kraadiga Tartu Ülikooli lõpetas, sai ta võimaluse jätkata õpinguid Saksamaal esmajärguliste teadlaste juures: Berliinis õppis ta akadistikat Bruno Meissneri käe all ning Tübingenis etiopistikat ja arabistikat Enno Littmanni juures. Pärast kodumaale tagasipöördumist õpetas U. Masing Tartu Ülikooli usuteaduskonnas mitmesuguseid Vana Testamendi aineid ning mitmeid semiidi keeli; nõndasamuti ka EELK Usuteaduse Instituudis pärast II maailmasõda. Lisaks tööle kahel õppetoolil — pärast üldise ja võrdleva usundiloo professori Eduard Tennmanni surma valiti U. Masing 1937 sellele õppetoolile, samal ajal jätkas ta tööd Vana Testamendi ja semiidi keelte õppetooli juures — redigeeris ta 1938–1939 eestikeelset Vana Testamendi tõlget ning tõlkis selle luuleraamatud uuesti.

1940ndatel aastatel, kui usuteaduskond oli suletud, võis U. Masing pühenduda oma huvialadele. Sel ajal, kui juudid olid Eestist Venemaale sõjapakku läinud või sakslaste poolt tapetud, oli võimalik hankida peremehetuks jäänud juudi raamatuid ning sel ajal luges U. Masing rohkesti vanemat ja uuemat juudi kirjandust. Ta avastas enda jaoks Šmuel Josef Agnoni, kes jäi elu lõpuni üheks ta lemmikautoritest, ning tõlkis 1948 heebrea keelest Š. J. Agnoni jutustuse “Puuraiuja” (*hoteb ‘esim*), mis tollal jäi avaldamata. Neil aastail tõlkis U. Masing jidiši keelest ka mõned Jitshok Leib Peretsi jutustused; üks neist, “Kui mitte veel kõrgemale ...” (*ojb ništ noch hecher*), ilmus 1991.¹⁰ Pärast seda, kui Š. J. Agnon oli

¹⁰ *Loomingu Raamatukogu* 36/37 (1991).

1966. a. saanud Nobeli kirjandusauhinna, tellis “Loomingu Raamatukogu” U. Masingult valimiku Š. J. Agnoni jutustuste tõlkeid, kuid pidi samal aastal teatama tõlkijale, et jutustusi pole kahjuks võimalik avaldada — nimelt ideoloogilistel põhjustel, sest Iisraeli “kuuepäevane sõda” 1967 oli Nõukogude Liidus kutsunud esile ägeda reaktsiooni, mis puudutas ka Iisraeli kultuuri. Selleks ajaks oli U. Masing tõlkinud heebrea keelest tosina jagu Š. J. Agnoni jutustusi; need jäid toortõlgetena seisma ning avastati alles pärast U. Masingu surma (1985).

Kui 1980ndate aastate lõpul vaimne kliima Eestis oli oluliselt muutunud, kerkis päevakorrale nende jutustuste avaldamine. Minu tööks jäi jutustuste lõpliku teksti väljatöötamine. Selles töös kerkis esile mitmeid raskusi, sest tõlkija oli kasutanud enda käsutuses olevaid üsnagi piiratud vahendeid. Tõlgete tekstis olevate lünkade täitmiseks tuli kasutada Tartu ülikooli raamatukogus olevate teatmeteoste abi nagu nt. E. ben Jehuda “*Thesaurus Totius Hebraicitatis*” (millest ülikooli raamatukogul on ainult 9 esimest köidet — kokku on see teos 17-köiteline), “*Encyclopaedia Judaica*” I–X (Berlin 1928–1934; lõpetamata, on olemas ainult köited A–L); ei tarvitse lisada, et Tartu Ülikooli raamatukogus puudusid — ja puuduvad tänase päevani — säärased suuremad teatmeteosed nagu “*The Universal Jewish Encyclopedia*” (New York 1934–1943, 10 köidet) ja “*Encyclopaedia Judaica*” (Jerusalem 1971, 16 köidet). Olulist abi sain selle juures Helsingi Ülikooli heebrea keele professorilt Tapani Harviainenilt. 1989 esitasin tõlked “Loomingu Raamatukogule”, kuid läks veel mitu aastat, kuni filoloogid olid jõudnud kohendada U. Masingu keelekasutust. Tõlkija oli nimelt kohelnud eesti keelt ülima suveräänsusega, selleks et jääda võimalikult originaalilähedaseks; selles suhtes meenutas tema tõlge mitmeti M. Buberi – F. Rosenzweigi piiblitõlget. U. Masingu tõlgetes vähendati heebrea keele süntaksi mõjusid, asendati heebrea keele eeskujul moodustatud väljendeid

tavalisematega, asendati haruldasi või tundmatuid sõnu jms. Jutustused avaldati äsja asutatud juudi kirjastuse "Aviv" poolt Tallinnas 1993. Aasta hiljem ilmus veel viis Š. J. Agnoni jutustust koos hollandi judaistikaprofessori A. van der Heide järelsõnaga.¹¹ Peale kõige muu käsitleb Š. J. Agnon oma teostes ka religioosseid teemasid, iseäranis hassiidide ringkonnas, millega ta sünni poolest lähedalt seotud oli; nii on tema teosed ka judaismi uurijatele tänuväärseks allikmaterjaliks.

1940–1950ndatel aastatel tõlkis U. Masing heebrea keelest ka Bratslavi Rabbi Nachmani 2 jutustust: "Lugu seitsmest sandist" (*ma'ase b'd šib'a kabsanim*), mis ilmus ajakirjas "Akadeemia" (1992), 58–82, ning "Lugu palvemehes" (*ma'ase b'd ba'al t'filla*). Teoloogia ja usundiloolasena tundis U. Masing suurt huvi hassidismi kui müstilise religioossuse vastu, mis oli ka talle endale omane. Võib märkida, et prof. L. Gulkowitsch oli omal ajal Tartus samuti avaldanud mitmeid uurimusi hassidismi kohta.

Teatavasti valitses Nõukogude Liidus teravalt vaenulik hoiak Iisraeli (puudusid isegi diplomaatilised sidemed) ja juutluse suhtes (USA ja kapitalismi kõrval oli nõukogude ideoloogia üheks tondiks sionism), seepärast polnud kerge avaldada juudi kirjandust, rääkimata kaasaegsest Iisraeli kirjandusest. Poliitiliste hoiakute kõikumine võis takistada raamatute ilmumist. Nii nt. valmistati Moskvast ette Šolem Aleichemi "Kogutud teoste" jidišikeelne väljaanne, millest jõudsid ilmuda 3 esimest köidet (1948); järgmiste ilmumist takistas nähtavasti vahepeal puhkenud jäik antisemiitlik hoiak. Ametliku raamatukroonika andmetel 1949–1959 terves Nõukogude Liidus ei ilmunud ühtegi raamatut jidiši keeles, tõlgete arv oli äärmiselt piiratud ning tõlgiti ainult neid autoreid, kes valjuhäälselt väljendasid oma ustavust režiimile.

¹¹ *Loomingu Raamatukogu* 8–9 (1994).

Sellegipoolest ilmus Eestis 1959 väike valimik Šolem Aleichemi jutustusi pealkirja all “Kuuskümmend kuus”, mille tõlkis jidiši keelest Teatri ja Muusikamuuseumi juhataja Aron Tamarkin.¹² Enne seda oli kirjaniku 80. sünniaastapäevaga ühenduses 1939. a. korraldatud mälestusnäituse puhul avaldatud “Autobiograafilisi märkmeid”, mille oli tõlkinud Friedebert Tuglas; paraku ei selgu sellest õblukesest väljaandest, mis keelest tõlge on tehtud (oletada võib, et saksa või vene keelest).

1987. a. hakkas “Loomingu Raamatukogu” — mille üheks eesmärgiks oli vähem tuntud autorite tutvustamine — huvi tundma Š. Aleichemi “Ülemlaulu” (*šir na-širim*) väljaandmise vastu. Aastal 1989, kui Tallinna teatris “Estonia” valmistuti tooma lavale muusikali “Viiuldaja katusel”, tellis “Loomingu Raamatukogu” Š. Aleichemi “Piimamees Tevje” (*Tevje der milchiker*) tõlke. Mõlemad Šolem Aleichemi teosed on tõlgitud jidiši keelest. Elavat tähelepanu leidis Š. Aleichemi pikem humoristlik jutustus “Marienbad”, mille avaldas kirjastus “Aviv” Anna Veršiku tõlkes. Aastal 1999 avaldas Anna Veršik järjekordse tõlke jidiši kirjandusest — Dovid Bergelsoni romaani “Kui kõik on läbi” (*noch aledem*).

Teise jidišikeelse kirjanduse klassikuga, Jitshok Leib Peretsiga võis Eesti lugeja tutvuda juba 1923, mil Esther Schitomirski tõlkes ilmus tema laastude kogumik “Adam ja Eeva”. Aastal 1991 ilmus “loomingu Raamatukogu” väljaandel üsna esinduslik valimik J. L. Peretsi loomingust, millesse on koondatud nii 14 jutustust autori realistlikust proosast kui ka assiidide legendide töötłusi. Raamat on varustatud eessõnaga, milles muu hulgas kõrvutatakse hassiidide legendide ümberjutustusi Matin Buberi, Élie Wieseli ja Georg Langeri poolt. Kolmanda klassiku, Mandele Moicher Sforimi loomingut on tutvustanud Movša Michelson tõlkekate kaudu ajakirjanduses.

¹² *Loomingu Raamatukogu* 7 (1959).

Tuntuimat jidiši keeles kirjutavat autorit, 1978. a. Nobeli kirjandusauhinna pälvinud Isaac Bashevis Singerit tutvustas “Loomingu Raamatukogu” esialgu poolest tosinast jutustusest koosneva valimiku “Surnud moosekant” avaldamisega 1980. a. Jutustused olid tõlgitud inglise keelest, nii nagu terves maailmas pahatihti Singeri loomingu puhul tehakse. Kõrge tõlkekultuuriga Eestis, kus ammust ajast on olnud nõudeks tõlkida ilukirjandust algkeeltest — Eestis on olemas tõlked araabia, pärsia, hiina, jaapani, indoneesia jt kaugete maade keeltest —, oleks I. B. Singeri tõlkimine algkeeltest mitmel põhjusel olnud võimatu, kasvõi juba algupärandite raske kättesaadavuse tõttu (kõik välismaalt saabuvad trükised pidid läbima tsensuuri ning heebrea tähtedega raamatute läbipääs tsensuurist poleks olnud sugugi kindel). Esimeseks jidiši keelest tõlgitud I. B. Singeri teoseks oli romaan “Ori” (*der knecht*), mille avaldas kirjastus “Aviv” 1991. Pärast seda on I. B. Singerilt ilmunud veel romaanid “Saatan Gorais” (*sofn in Goraj*) ja “Patukahetseja” (*der bal-tšuve*), mis avaldati esinduslikus Nobeli-laureaatide sarjas 1995. I. B. Singeri venna Israel Joshua Singeri looming aga ootab Eestis veel tutvustamist.

Heebrea kirjandusega tegelemine jätkus Tartu Ülikooli usuteaduskonna järglases EELK Usuteaduse Instituudis ning 1991. a. taasavatud usuteaduskonnas. Kõik usuteaduse üliõpilased õppisid heebrea keelt ja Vana Testamendi tekstide seletust, samuti Vana Testamendi kirjanduslugu ja Iisraeli ajalugu Piibli perioodil; soovijatel oli võimalik õppida teisi semiidi keeli ning lugeda Iumrani tekste, keskaegsete heebrea poeetide luulet ning Mišnad algkeeles. Selle tulemusena ilmus 1990 mišnatraktaadi “*Pirke Abot*” eesti-keelne tõlge, mille olid teinud ning kommentaaridega varustanud Andres Gross ja Marju Lepajõe.¹³ Sellele väljaandele oli kirjutatud ülevaatliku järelsõna Tapani Harviainen.

¹³ *Loomingu Raamatukogu* 6 (1990).

1985 avaldas EELK Usuteaduse Instituut Kristiina Rossi kaheosalise õpiku “Heebrea keel algajatele”, mille tiraaž oli võimude nõudel kõigest mõnisada eksemplari — ametnikud kartsid, et tegemist on abivahendiga Nõukogude Liidust lahkuvatele juutidele, ning kui oli kinnitatud, et tänapäeva Iisraelis kõneldav keel on hoopis midagi muud, siis anti trükiluba paarisajale eksemplarile põhjendusega, et tegemist on surnud keelega, mille oskajate ring piirdub Usuteaduse Instituudi üliõpilastega. Selle õpiku järgi on aastaid õpitud heebrea keelt Usuteaduse Instituudis ja Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. 1992 ilmus kirjastuse “Aviv” väljaandel K. Rossi poolt heebrea keelest tõlgitud kaunilt kujundatud M. Snuniti lasteraamat “Hingelind”. Tõeliseks suursündmuseks kujunes aga Kristiina Rossi koostatud kakskeelne (heebrea-eesti) luuleantoloogia “Uni Jeruusalemmas” (*šena birušalajim*), mis ilmus 1996. Antoloogia annab ülevaate heebrea luule arengust tänase päevani; see algab mahuka sissejuhatava artikliga “Heebrea luulest”, järgneb valitud palu Vana Testamendi luulest (Km 5, mitmeid kohti Jesaja raamatust; terve rida psalme ning tükke Ülemlaulust ja Iiobi raamatust), seejärel on esitatud luulet Talmudist ja sellele järgnevast perioodist. Hispaania-araabia perioodi luulet illustreerivad mitmed tolle aja suurkujud; uusheebrea luule on raamatus esindatud näidistega 23 autorilt. Raamat lõpeb selgituste ja märkustega ligi 50 leheküljel. Selle antoloogia koostamise, tekstide tõlkimise ja kommenteerimisega on K. Ross loonud suurejoonelise mälestusmärgi heebrea kirjan-dusele Eestis.

Eestis on ilmunud tõlkeid ka Iisraeli tuntumate proosa-kirjanike teostest. Eesti lugejale pole tundmatud säärased nimed nagu Abraham B. Jehošua, Amos Oz, David Šahar jt. 1992 ilmus kaks A. B. Jehošua jutustust¹⁴ ning sama autori romaan “Viis aastaaga” (*Molcho*) koos analüütilise järe-

¹⁴ *Loomingu Raamatukogu* 19 (1992).

sõnaga ilmus Tartus 1995. Aastal 1993 ilmus A. Ozi “Kurja Nõu mägi” (*har ha’esa hara’a*)¹⁵ ning tema romaan “Ära ütle, et öö” (*‘al tagidi lajla*) 1997. a. Romaan võeti hästi vastu ning selle väljaandja kirjastus “Kupar” tellis tõlkijalt teisegi Amos Ozi teose “Sumchi”, milles kaasakiskuvalt jutustatakse ühest päevast 11-aastase koolipoisi elus. David Šahari loomingust on ilmunud mälestuste materjalil põhinev fantastilise koega “Suvi Prohvetite tänaval”,¹⁶ millega algab tema tuntud romaaniseeria “Purunenud Anumate Palee”. Veel käesoleval aastal peaks D. Šahari loomingust ilmuma eesti keeles “Tema Majesteedi agent” (*soken hod malkuto*) — teos, mis ulatub nõ seinast seinale ning milles kajastatakse Iisraeli lähimineviku ja sõdade, armastuse ja reetmise teemasid.

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas õpitakse lisaks Piibli heebrea keelele ka keskaegset ja moodsat heebrea keelt; soovijatega loetakse sel eesmärgil mitmete moodsate Iisraeli autorite tekste. Lisaks Vana Testamendi tekstide seletusele loetakse soovijatega ka Vana Testamendi arameakeelseid tõlkeid, nn Targume. Soovijatega on loetud ka heebrea-keelset mišnateksti “*aboda zara*” ning mõnel korral ka “Sissejuhatust judaismi”. Huvi kõigi nende vabatahtlike õppeainete vastu on olnud küllaltki suur.

Siinses ülevaates on piirdutud juudi ja Iisraeli kirjanduse uurimise või tõlkimisega jidiši ja heebrea keelest. Teadlikult olen vältinud käsitlemast juudi-saksa või juudi-ameerika autorite teoste tõlkeid eesti keelde — mida on silmahakka-val hulgal —, sest see oleks avardanud käesoleva kirjutise raame ning oleks tõstatanud igikestva küsimuse selle kohta, mis on juudi kirjandus: kas see on kirjandus, mille loojateks on juudi rahvusest inimesed, või on see kirjandus, milles käsitletakse juudi teemasid? Või tuleks mõistat “juudi

¹⁵ Loomingu Raamatukogu 25/26 (1993).

¹⁶ Loomingu Raamatukogu 46–48 (1994).

kirjandus” kuidagi kolmandat moodi defineerida? Siin aitab ehk viitest Gershon Shakedi raamatule “*Die Macht der Identität*” (Frankfurt am Main 1992), mille viimases peatükis leiduv arutelu puudutab ta vastust sellele küsimusele; samuti pole liiast tutvuda selles seoses “Loomingu” 1998. aasta 10. numbriga.